

11. Там само. - Ф. 172. - Оп. 1. - Спр. 8. - Арк. 76, 79.
12. Там само. - Ф. 172. - Оп. 1. - Спр. 8. - Арк. 83, 85.
13. Там само. - Ф. 172. - Оп. 1. - Спр. 47. - Арк. 14.
14. Там само. - Ф. 172. - Оп. 1. - Спр. 26. - Арк. 9.

Ольга Дудар

«ЧЕРНИГОВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ» І ЧЕРНІГІВСЬКА ГРОМАДА: СПІВПРАЦЯ ОФЦІЙНОГО ВИДАННЯ ТА ОПОЗИЦІЇ

60-і рр. XIX століття були переломним етапом у житті Російської імперії. Ліквідація кріпосного права, широкомасштабні реформи місцевого самоврядування, судочинства, освіти, військової служби мали сприяти наближенню мультинаціональної імперії до розвинутих країн Європи. І, незважаючи на значну непослідовність і незавершеність, демократизація суспільного життя мала надзвичайно важливе значення.

З іншого боку, зміни не принесли позитивних зрушень у розвитку українського національного руху. Навпаки, у 1863 і 1876 роках імперська влада завдала дошкульних ударів, які значно ускладнили навіть суто культурницьку діяльність патріотичних гуртків.

У цих складних і суперечливих умовах виникали, розвивались і активно діяли громади - осередки українського національного відродження, учасники яких сприяли розвитку вітчизняної освіти і культури. Залишаючись поза політикою, громадівці, на наш погляд, створили підґрунтя для посилення визвольного руху і популяризації національних ідей. Перша громада була заснована в імперській столиці з ініціативи М.Костомарова та П.Куліша. Окрім видавничої справи (на кошти Тарновських і Г.Галагана було опубліковано поезії Т.Шевченка, повісті Марка Вовчка, твори Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, нотні записи українських народних пісень), Громада займалася просвітницькою діяльністю: протягом 1859-1862 років на Київщині було відкрито ряд недільних шкіл для селянства, де початкову освіту мали змогу отримати сотні дітей нижчих верств населення.

Великої уваги громадівці надавали підтримці розвитку української літератури. Даний напрямок діяльності було обрано не випадково: М.Костомаров зазначав, що одним із нагальних питань, які стояли перед провідними діячами українського національного руху, було завдання «захистити вмираючу під батоном московським і багнетом Санкт-Петербурзьким народність і відтворити самобутню літературу» [1]. Творчість була чи не єдиним засобом донести до суспільства інформацію про реальний стан справ на селі, довести право української культури на існування і поширювати заклики національного відродження.

Петербурзький гурток мусив захищати свої ідеї і від російського, і від польського тиску. М.Костомаров неодноразово у своїх публікаціях наголошував на окремішності українського народу, підкреслюючи самобутність його культури та світогляду, демократизм, волелюбність. Павло Житецький, видатний мовознавець і літературознавець, опонував російським авторам, що заперечували літературність української мови. Вчений відстоював право народу розвивати мовний потенціал для забезпечення власних потреб і доводив можливість взаємовпливу української і російської культур [2]. Підтримував соратників і П.Куліш. Характеризуючи розвиток відносин з поляками, він зазначав, що кожен, природно, захищає свої інтереси, але безглуздо заперечувати очевидні речі, як-от: самостійність і повноцінність української мови та культури.

Оскільки «Основа» і видання Петербурзької громади поширювалися по всій території імперії, полеміка, актуальні проблеми, висвітлені на сторінках літературних творів, стали предметом жвавого обговорення. Діяльність гуртка стимулювала інтелігенцію більше уваги приділяти проблемам власного народу, спрямовувати зусилля на посилення

національної свідомості, боротися за державні права українців.

І Громада у Санкт-Петербурзі, і решта організацій по всій Україні не мали чіткої структури і статуту, але діяли злагоджено і згуртовано. Не висуваючи чіткої політичної програми, вони зробили значний внесок у формування патріотизму в суспільстві, стандартизацію української мови, розвиток української літератури, етнографії, історії. І хоча форма діяльності була виключно просвітницько-культурницькою, її характер мав політичні риси: в умовах тотального контролю самодержавства українське національне відродження набуло політичної спрямованості - частіше лунали заклики боротися за національні права і територію, за демократизацію і вирішення аграрного питання [3].

Активність українців спочатку позитивно сприймалася російською інтелігенцією: столичні часописи друкували українські статті, публічні читання Т.Г.Шевченка мали успіх серед української громадськості і навіть у російської демократичної публіки, великою популярністю користувалися перекладені Тургенєвим повісті Марка Вовчка. Перший час і українці, і росіяни вважали, що спільно працюють на благо народу.

Проте поступово активізація українофілів починає турбувати імперських чиновників. У січні 1863 року спалахнуло антиросійське повстання у Польщі. Напади на російські гарнізони відбувалися і на Правобережжі, тому, хоча українці так само, як і у 1830-1831 роках залишалися осторонь заворушень, російські шовіністи використали загрозу сепаратизму для посилення тиску на українське національне відродження.

Підготовка до наступу на український рух почалася значно раніше, і, на нашу думку, повстання стало ідеальним приводом. На початку 1860-х на сторінках газети слов'янофілів «День» були надруковані статті В.Ламарського, у яких автор доводив діалектність і другорядність української мови і, відповідно, заявляв, що український народ є лише південним відгалуженням великоросійського. Подібні напади були і раніше, але з 1862 вони стали систематичними. У 1863 р. у «Русском вестнике» Анєнков прямо назвав українську мову зброєю сепаратизму [4].

Ще влітку 1862 року Олександр II наказав закрити недільні школи, оскільки діяльність їх заснували «під впливом і за участю осіб, котрі мали завданням потрясіння держави». Реальною причиною могло бути небажання викладачів користуватися офіційними підручниками з історії, де заперечувалося існування українського народу. До того ж, поширюючи освіту, недільні школи сприяли популяризації української національної ідеї.

Показовою, на наш погляд, є діяльність популярного тогочасного публіциста, редактора газети «Московские ведомости» М.Каткова. Названий сучасниками «рупором російського націоналізму», він відкрито закликав владу посилити наступ на українську культуру, підтримував тези про діалектність української мови і вважав загрозу «Малоросійського сепаратизму» на менш небезпечною, ніж польський визвольний рух. Найефективнішим засобом боротьби з ними журналіст вважав тотальну русифікацію [5].

18 липня 1863 року міністр внутрішніх справ П.Валуєв підписав горезвісний циркуляр, який перешкоджав поширенню українського слова і значно ускладнив діяльність лідерів вітчизняного національного руху. Цікаво, що частина російської інтелігенції підтримала рішення уряду, хоча це прямо суперечило популярним в освічених колах ліберальним ідеям. Але на початок 1860-х рр. і російська, і українська національні еліти мали оптимальні умови для здійснення націотворчих проектів. Українці традиційно більше зверталися до мовних, ментальних та етнокультурних відмінностей і пропагували федералізм та демократизацію, тоді як росіяни мали величезні ресурси - державу, освіту, засоби масової інформації [6]. Здавалося, обидві ідеї могли б мирно співіснувати. Проте імперська влада не могла допустити існування націоналізму, бо він становив постійну загрозу вибуху серед підкорених народів. Та й у разі визнання українських претензій російська інтелігенція не просто йшла на конфлікт з владою, національна ідея втрачала досить вагомі аргументи на користь «великої російської держави»: не лише істотно зменшувалася територія впливу, але не було історичних підстав використовувати тезу про «Київ - матір усіх міст руських, місце прийняття православної віри і зародження державності», зникали ідеологічні основи для конфлікту з польським визвольним рухом [7]. Визнавши український націоналізм, необхідно було визнавати і колоніальні стосунки з підкореними народами, і право інших націй на самовизначення, тому простіше і безпечніше у даному питанні виявилось підтримати дії уряду.

Під пильний нагляд влади потрапили і регіональні гуртки, які працювали в губерніях аналогічно до Києва. У Чернігові активісти гуртувалися навколо лікаря Степана Носа. Саме його квартиру Пантелеймон Куліш назвав «куреном», а господаря - «курінним отаманом». Можливо, причиною приязного ставлення Куліша було захоплення чернігівськими громадівцями, а особливо Степаном Носом, козацьким періодом історії. У «курені» збиралася місцева інтелігенція: Л.Глібов, колишній учасник Харківсько-Київського таємного товариства О.Тищинський, О.Маркович, І.Дорошенко, О.Білозерський, І.Паливода, Вульф, О.Лазаревський, І.Маслоковець. Також вони листувалися з однодумцями по всій губернії, наприклад, з І.Андрущенком із Козельця та О.Александровим із Остра [8].

Гурток опікувався відкриттям недільних шкіл та їх фінансуванням, розвитком та репертуаром театральної справи губернії. Активно обговорювалася ліквідація кріпацтва, особливо бурхливими були відгуки на селянське повстання у селі Безуглівка Ніжинського повіту.

Громадівці не просто цікавилися народним життям і культурою, місцевою історією та освітою. Майже всі вони були дописувачами «Черниговских губернских ведомостей», а протягом 1861 - 1863 рр. - «Черниговского листка». Якщо із виданням, яке редагував Глібов, усе зрозуміло, то офіційний журнал губернської влади мав би ретельніше добирати авторів. Але редактор неофіційної частини О.І.Шишацький-Ілліч, відомий український письменник та етнограф, намагався залучити місцеву аудиторію до вивчення особливостей місцевого фольклору, звичаїв, традицій та історії, до пропаганди національної культури [9]. «Ведомости» неодноразово друкували оголошення з проханням надсилати цікавий матеріал, активніше вивчати життя губернії та України. Проте надруковані статті (навіть українською мовою) не виходили за межі офіційної провладної думки. Досить часто під публікаціями про місцеві пісні, приказки, легенди, під історичними та архівними матеріалами стояв спеціальний дозвіл цензурного комітету. Та діяльність О.І.Шишацького-Ілліча, спрямована на популяризацію краєзнавчих, історичних та етнографічних досліджень, друк котрих сам по собі нагадував і стверджував існування українців як осібної нації, сприяла поширенню робіт громадівців.

Найактивнішим дописувачем видання був природно Леонід Іванович Глібов. Видатний український письменник, громадський діяч, педагог і журналіст «вперше опублікував свої байки на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» [10]. Навчаючись у Ніжинському ліцеї вищих наук князя Безбородька, він написав свої перші твори і надіслав частину до губернського видання. Починаючи з 1853 по 1860 «Ведомости» надрукували 35 байок, ліричні та публіцистичні твори Глібова.

Користувалися популярністю поезії українською мовою, проте журнал не обмежувався лише літературною сферою. У 1858 році з'явилася стаття «Стрижено! Стрижено!», де Глібов закликав читачів вивчати і зберігати народну творчість. Письменник зауважував, що «наврод чи хтось стане сумніватися у користі збирання народних приказок, прислів'їв, легенд і пісень, оскільки саме вони якнайкраще висвітлюють життя простих українців»[11]. Цікавили Глібова і прогностичні пам'ятки. І.Л.Побідаш звертає увагу на його ідею видавати всеукраїнський часопис «Ворожка». Народні спостереження Глібов виклав у статтях 1860, 1861, 1863 рр. В одній з них він помістив переклад польського сільськогосподарського календаря, доповнений місцевими прикметами: «Неточні його спостереження можуть, проте, полегшити життя людей наших» [12].

Співпраця Глібова з журналом обговорювалася в листах письменника до О.І.Шишацького-Ілліча. Редактор виступив з ініціативою надрукувати книгу байок, проте Глібов уже пообіцяв їх до Санкт-Петербурга. В подальшому спілкування велося навколо матеріалів видання, резонансних суспільних подій і літературної творчості [13].

Лідер першого покоління Чернігівської громади С. Ніс, випускник медичного факультету Київського університету, за словами Гр. Коваленка, з молодих років цікавився українською народною культурою [14]. Разом з групою однокурсників вони вбиралися у національне вбрання, вивчали фольклор, історію, збирали старовинні юридичні акти. Окремим захопленням Степана Даниловича була народна медицина.

До Чернігова лікар прибув у 1859 році. Його оселя швидко стала центром зустрічей місцевих українофілів. С. Ніс збирав кошти на україномовні видання для селян, на

придбання старовинних речей, розповсюджував патріотичну літературу, був організатором і учасником любительських театральних вистав (грав Миколу у «Наталці-Полтавці»). Незважаючи на популярність лікаря як професіонала і повагу до нього у чернігівському суспільстві, губернатор вважав його «неблагонадійним»[15].

Як зазначалося вище, Степан Ніс захоплювався козащиною. Він відшукав і оприлюднив гетьманські універсали, дарчі грамоти та інші документи («Черниговские губернские ведомости», 1861р. №8, 14, 15, 18). Кореспондент закликав усіх читачів досліджувати і аналізувати фамільні архіви, герби і печатки. Можливо, він також був автором досліджень народної медицини (особливості лікування травами), які періодично друкувалися у журналі. Ніс не розумів скептичного ставлення до порад знахарів, оскільки вважав простих людей мудрими спостерігачами, які гарно розуміли природу.

Після цілеспрямованої антиукраїнської кампанії у проросійській пресі імперська влада розгромила громади у Полтаві та Чернігові, закрила недільні школи і заборонила друкування «Черниговского листка» [16]. Під час арешту І.Андрущенка (а він переховував нелегальну літературу у «курені») С.Ніс чинив опір, хоча ніколи не підтримував ідеї народників. У 1864 році за звинуваченням у «малоросійських тенденціях» його вислали на північ Росії до містечка Білозерськ. Там колишній громадівець пробув до 1872 року, підірвав здоров'я і втратив інтерес до боротьби. Але у пам'яті соратників він залишився небайдужим громадським діячем, етнографом і знавцем народної медицини.

Активним дописувачем видання був О.Лазаревський. Він належав до відомої української родини, члени якої підтримували зв'язки з Т.Г.Шевченком, В.Далем та іншими відомими демократами. У 1853 році у «Ведомостях» надрукували його дослідження про ніжинського полковника Василя Золотаренка та джерелознавчі матеріали з історії України. З цього часу журнал систематично публікував матеріали О.Лазаревського, присвячені переважно різним історичним питанням та етнографії [17]. І хоча історик не втручався у політику, його роботи мали велике просвітницьке і наукове значення [18].

Співпрацював з «Ведомостями» і О.Тищинський, який, за словами Т.Демченко, «міг слугувати взірцем українського діяча XIX століття»[19]. До 1863 року він займався етнографічними та краєзнавчими дослідженнями, але не просто надсилав до «Ведомостей» зібрані пісні, легенди, прислів'я і приказки, а вступав у диспути з іншими респондентами (наприклад, з О.Лазаревським і П.Єфименком) про їх регіональні особливості, значення у житті народу. Окрім того, він товаришував з В.Антоновичем, П.Чубинським, писав до «Основи», спілкувався з галичанами і фінансував закордонні україномовні видання.

Після повернення із заслання працював коректором у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» учасник Кирило-Мефодіївського товариства О.В.Маркович, відомий фольклорист і етнограф. Він зблизився з помічником редактора М.Білозерським, а пізніше налагодив товариські стосунки з іншими громадівцями. Можливо, певні матеріали, що друкувалися у виданні, були використані у збірці прислів'їв і приказок, впорядкованій пізніше М.Номисом [20]. Також респондентами «Ведомостей» у різний час виступали Г.Милорадович, П.Огієвський та інші дослідники української культури.

Коли Л.Глібов започаткував випуск «Черниговского листка», О.І.Шишацький-Ілліч дозволив періодично друкувати рекламу нової газети, її рубрики і програму. І хоча наклад «Листка» залишався невеликим, співпраця офіційного та опозиційного видання була досить цікавою.

Співпраця «Черниговских губернских ведомостей» і громадівців мала важливе значення для суспільного життя Чернігівщини. Провладне видання у своїй неофіційній частині підтримувало прагнення гуртка популяризувати народну культуру, освіту і фольклор. Діячі Громади у свою чергу збагачували власними дослідженнями публікації журналу. І хоча після 1863 року тематика статей стала дещо вужчою, не друкувалися статті українською мовою, попередній досвід свідчив про популярність етнографічних, історичних, фольклорних досліджень серед вітчизняних патріотів та їх вміння навіть під пильним контролем імперської влади.

Джерела та література:

1. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Громадівський рух 60-х рр XIX в Україні: проблеми, ідеологія. - К.: МЛП, 1999. - С. 37

2. Крип'якевич І.П. Історія України. Історія України / Відп. Ред. Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович - Львів: Світ, 1990. - С. 26
3. Катренко А.М.; Катренко Я.А. Національно-культурне життя і політична діяльність Київської громади (60 - 90-ті рр. XIX ст.) - К., 2003. - С. 178
4. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в Російській імперії. Т.1 - К., Наукова думка, 2004 - с.356
5. Субтельний О.Україна: історія - 3-тє вид., перероб. і доп. -К., Либідь, 1993. - с.314
6. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Вказана праця. -с.361
7. Субтельний О. Вказана праця. - С. 316
8. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Вказана праця. - С. 89
9. Глібов Л.І. Твори. В 2-х томах. Т.2-й./ Російська поезія.Драматичні твори, статті, фейлетони, театральні рецензії, листи. - К., «Наукова думка», 1974. - С. 459
10. Побідаш І.Л. Леонід Іванович Глібов: Письменник, педагог, журналіст. - К., Парламентське видавництво, 2004. - С. 55
11. Там само. - С. 57
12. Глібов Леонід. Заметки о погоде и урожае // Черниговские губернские ведомости. - 1861. - № 3. - С. 13
13. Деркач Б.А. Леонід Глібов. Життя і творчість. - К., Дніпро, 1982. - С. 16
14. Коваленко Гр. Очерки жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С.Д.Носа // Киевская Старина. Том - LXXIV, 1901 г. - Сентябрь. - С. 363
15. Там само. - С. 368
16. Грицак Я.Й. Нариси з історії України: формування модерної української нації XIX - XX ст. - К., Генеза, 1996. - С. 66
17. Марченко М.І., Полухін Л.К. Видатний історик України О.М.Лазаревський. - К., Вид-во АН УРСР, 1958. - С. 16
18. Сиваченко М., Деко О. Леонід Глібов. Дослідження і матеріали. - К., «Дніпро», 1969. - С. 51
19. Демченко Т. Кількісний вимір учасників українського національно-визвольного руху на Чернігівщині на зламі XIX - XX ст // Українознавство, №1, 2006 - С. 58
20. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / упоряд., примітки і вступ.ст. М.М.Посяка - К., Либідь, 1993. -С. 9

Жанна Тоцька

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ПУБЛІКАЦІЇ З ІСТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ЛВОБЕРЕЖЖЯ НА СТОРІНКАХ «ЧЕРНИГОВСКИХ ГУБЕРНСКИХ ВЕДОМОСТЕЙ» (ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД)

У першій половині XIX ст. на Чернігівщині, як і в Україні в цілому, розгорнулося цілеспрямоване вивчення місцевої історії. Краєзнавчі студії в регіоні розвивалися під впливом ідей національно-культурного відродження та методології романтизму. Зусиллями фахівців-істориків і аматорів старовини - представників дворянської та різночинної інтелігенції формувалась джерельна база регіональної історіографії, були розпочаті археологічні й фольклорно-етнографічні дослідження. Значним імпульсом для розвитку історичного краєзнавства стало видання газети «Черниговские губернские ведомости».

З липня 1837 р. було оприлюднено закон про обов'язкове видання при усіх губернських правліннях «Губернских ведомостей», які мали складатися із офіційної та неофіційної частин (остання часом називалася «Приложением»). Закон чітко визначав їх зміст, регламентував коло питань, які дозволялося висвітлювати в газеті. У неофіційній частині могли друкуватися місцеві новини, відомості про розвиток сільського господарства, промисловості й торгівлі, а також історичні матеріали. З 1838 р. «Губернские ведомости» почали регулярно видаватися в Чернігівській губернії.

Слід зазначити, що урядові інстанції постійно стежили за публікаціями в неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей». З 1854 р. Київський цензурний комітет для попереднього вивчення вимагав усі статті «содержания исторического и вообще такие, одобрение коих может зависеть от особенных